

ALDONA PAULAUŠKIENĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: gramatikos teorija, gramatikos mokslo istorija, socialinė lingvistika.

SARMA KĻAVIŅA
Latvijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: kvantitatyvinė lingvistika, bendroji kalbotyra, kalbotyros istorija.

Algirdas Sabaliauskas
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMO
ISTORIJA. 1980–2010 M.

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, 766 p.
ISBN 978-609-411-084-9

Kartais gamtovaizdis, meno ar mokslo kūrinys esti toks didingas ir persmelkiantis iki sielos gelmių, kad sunku surasti pirmą tinkamą žodį ir pradėti apie jį kalbą. Patekusios į tokią situaciją, pradedame nuo to, ką matome jau perskaičiusios ir užvertusios knygą, t. y. nuo autoriaus nuotraukos. Nežinia, kokia proga ji daryta, bet nuostabiai tinka reikšmingo darbo pabaigtuvėms. Pasiiekta aukščiausia viršūnė, nuo kurios taip plačiai ir toli matyti. Suvokta prisiimto darbo svarba, turėta talento, darbštumo, atkaklumo, mokėjimo eiti į tikslą. Visa tai davė stebinančią rezultatą. Autorius gali ir turi teisę būti laimingas.

Sarma Kļaviņa domėjosi kalbų tyrinėjimo istorijomis (p. 479). Ji ir surado 2000 m. Suomijoje išleistą keturių autorių 672 puslapių „Šiaurės šalių lingvistikos istoriją“ (*The History of Linguistics in the Nordic Countries*). Abi stebimės Algirdo Sabaliausko darbo unikalumu. Bendras puslapių skaičius 1286 (I tomo – 253 puslapiai, II – 267, III – 766). Toks trečiojo tomo apimties skirtumas atsiradęs dėl dviejų priežasčių: 1) laikui bėgant, išaugo lietuvių kalbos tyrėjų skaičius, išsiplėtojo kalbos mokslas; 2) pavergtoje Lietuvoje nebuvo galima vertinti į užsienį emigravusių kalbininkų darbų. Tad ši spraga užpildyta trečiojoje knygoje.

Sabaliauskas savo trilogiją pradeda nuo teorijų apie lietuvių kalbos kilmę ir pirmosios lietuviškos knygos, pirmųjų gramatikų. Pateikta išsami bendroji pirmojo lietuvių kalbos tyrinėjimo etapo apžvalga. Lyginamoji istorinė kalbotyra, kuri neįmanoma be lietuvių kalbos, XIX a. atsirado ir suklestėjo Vokietijoje. Todėl ir pradedama

nuo vokiečių kalbotyros darbų. Po jų aprašyti pačių lietuvių tyrinėjimai iki 1918 m. (Fridrichas Kuršaitis, Aleksandras Kuršaitis, Jonas Juška, Antanas Juška, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Spudulis ir kt.). Po 1918 m. pirmiausia rašoma apie lietuvių kalbos tyrinėjimus Lietuvoje (Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis, Eduardas Volteris, Pranas Skardžius, Antanas Salys, Petras Jonikas ir kt.), nors lingvistinė Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio veikla prasidėjo gerokai prieš 1918 m.

Antroji knyga apima laikotarpį nuo 1940 iki 1980 m. Pradedama skyriumi „Tyrinėjimas Tarybų Lietuvoje“. Atsirado temos: „Lietuvių kalbos žodynas“ „Terminologijos darbas“, „Akademinė „Lietuvių kalbos gramatika“, „Lietuvių kalbos atlasas“. Toliau rašoma apie lietuvių kalbos tyrinėjimus Lietuvoje ir kitose TSRS respublikose, liaudies demokratijos šalyse ir pasaulyje.

Trečioji knyga apima dešimt tarybinės ir dvidešimt nepriklausomos Lietuvos metų. Per pastaruosius dešimtmečius daug lengviau gauti mokslo laipsnius ir vardus, nes jie tvirtinami ne Maskvoje. Todėl parašyta ir apginta daugybė daktaro disertacijų iš įvairių kalbotyros sričių. Įspūdinga tai, kad Sabaliauskas ne tik suregistravęs, įvertinęs disertacijas, bet ir nurodęs jų temomis publikuotus straipsnius. Be to, čia aprašyti dvikalbiai ir specialiujų terminų žodynai, išvardyti jų autoriai ir atsakingieji redaktoriai, Lietuvių kalbos instituto bendradarbiavimas su Matematikos ir Informatikos instituto Multimedijos centro ir UNESCO katedros *Informatika humanitaroms* specialistais ir kt. Žinoma, kaip ir kituose tomuose, pradedama nuo svarbiausių lituanistikos darbų: *Lietuvių kalbos žodyno*, terminologijos darbo, akademiinių lietuvių kalbos gramatikų, *Lietuvių kalbos atlaso*, tarmių tekstų, žodynų.

Perskaičiusios trečiąjį tomą, pagalvojome, kad yra dvi lituanistų knygos, kurių turinio neatspindi pavadinimas: tai Jono Kazlausko *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, kurioje yra daug mažiau, negu leidžia tikėtis antraštė (tik daiktavardis ir veiksmažodis be būtojo dažninio laiko), ir Algirdo Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, kurioje yra daug daugiau, negu sako antraštė. Čia yra tyrėjų biografijos faktų, ne tik jų svarbiausi kalbotyros darbai, bet ir prisiminimai, ir grožinė kūryba, mokslo darbų recenzijos, pranešimai konferencijose, jubiliejinės kalbos, nekrologai. Aprašyta ne tik lietuvių, bet ir prūsų kalbos tyrinėjimai, naudojimas baltų kalbų faktais kitiems darbams (mitologijai, kultūros istorijai, įvairioms humanitarinių ir su jais susijusių kitų mokslų sritims, pavyzdžiui, vaikų psichologijai).

Jeigu dar kalbininkams bus kada kabinami ordinarai ir medaliai, tai Sabaliauskas už savo mokslinį darbą turi gauti pirmas. Jis prisipažįsta šią nepaprastą enciklopediją rašęs visą gyvenimą. Bet juk buvę ir kitų darbų: tyręs lietuvių ir baltų kalbų leksiką, rašęs visų mielai skaitomas kalbos mokslo populiarinimo knygas. Viena iš jų (*Mes baltai*) skaitoma dar ir anglų, švedų, italų kalbomis. Du pirmieji *Lietuvių kalbos istorijos* tomai įvertinti Lietuvos valstybine premija, o trečiasis, abiejų recenzentų nuomone, vertas Lietuvos Respublikos mokslo premijos.

Jeigu Sabaliausko knygoje būtų pateikti vien faktai, be svarbesniųjų darbų turinių atpasakojimo ir vertinimų, šioje vietoje turėtume pabaigti savo rašinį. Bet vertinti turi teisę kiekvienas. Savas požiūris į tai, kas parašyta, normalus dalykas. Vienoks jis iš lituanistikos židinio, o kitoks iš kaimynų šalies. Todėl recenzentės, nenorėdamos primesti viena kitai individualios nuomonės, šiek tiek atsiskiria: pirmuoju asmeniu rašo Paulauskienė, o kur sutampa abiejų nuomonė, vartojamos įvardžio *mes* formos.

Galbūt net racionaliausia pradėti nuo savęs. Perskaičiau ir pagalvojau, kad ne taip jau blogai dirbta, nemažai padaryta. Susimąščiau tik dėl dviejų žodžių reikšmės: teigiamą ar neigiamą ją turi žodžiai *polemika* ir *originalumas*.

Nenorėjau *polemikos*, norėjau *dialogo*. Christianas S. Stangas „Baltų kalbų lyginamosios gramatikos“ (*Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* 1966) prarmėje mokslą apibrėžia kaip dialogą bendradarbiaujant. Deja, lituanistikoje prie normalaus dialogo daugeliu atvejų buvo sunku ar net neįmanoma priėti, nes dialogui reikia bent dviejų, reikia tradicijų, o lituanistai daugelyje kalbotyros sričių buvo pradininkai ir vieninteliai.

Nors ir rašome dviese, bet visko apimti neįmanoma. Pavyzdžiui, net ir baigusi mokslinį darbą, negalėčiau diskutuoti su eksperimentinės fonetikos, fonologijos, akcentologijos, onomastikos, etimologijos, stilistikos specialistais, prūsų kalbos tyrėjais, pažįstu ne visas Lietuvos tarmes ir kt. Žinau išvardytų tyrinėjimo sričių svarbą, bet neturiu kompetencijos. Nepažįstu senųjų lietuvių kalbos paminklų taip, kaip juos pažįsta Jonas Palionis. Ir dar yra daug sričių, kur galiu kalbėti tik iš bendrojo išsilavinimo.

Normalaus dialogo negalėjo būti ir dėl pirmūnų charakterio. Juk Sabaliausko aprašumuju laiku lituanistikos mokslus rinkosi pirmūnai. O jie jautė savo išskirtinumą. Atsiverskime Justino Marcinkevičiaus *Dienoraštį be datų*, perskaitykime rašinį apie Joną Kazlauską „Draugo daina“ ir rasime, kad Jonas, vidurinėje mokykloje pakviestas atsakinėti, net kažkaip ypatingai eidavęs prie lentos, tarsi pabrėždamas, jog eina pasakyti, kad moka. Pirmūnams reikia erdvės, o susirinkę į vieną vietą, iš pradžių jie stumdosi alkūnėmis. Taip yra buvę ir lituanistikos židinyje.

Dėl *originalumo*. Kaipgi kitaip? Jaunai dėstytojai likimas davė studentų pirmūnų auditoriją. Tai buvo lituanistai su klasikinės filologijos specializacija. Jiems nepasakysi bet ko. Reikėjo labai daug dirbti. Iš tų studentų išaugo daug žymių žmonių. Dalis jų aprašyta ir Sabaliausko knygoje. Džiaugiuosi, kad jie privertė mane nuolat mokytis ir mąstyti apie savo dėstomą dalyką. Iš vienos nedidelės (gal kokių aštuonių žmonių grupės) išėjo profesorius akademikas Bonifacas Stundžia, žinoma tautosakininkė Bronė Katilevičiūtė–Stundžienė, Gvido Michelinio žmona Birutė Žindžiūtė, profesorė Meilutė Ramonienė, docentė Audronė Kudulytė–Kairienė. O kiek gabių jų būta kituose kursuose! Ne visus prisimenu, bet gabūs studentai bu-

vo Sigitas Narbutas, Laimutė Anelauskaitė (Balodė), Ritutė Šepetytė, Giedrė Vrubliauskaitė, Mindaugas Strockis ir kt.

Tikrai ne Noamas Chomskis istorinei kalbotyrai pasiuntė „mirties bučinį“ (p. 444). Europoje jis buvo pasiūstas dvidešimtojo amžiaus pradžioje, bet Lietuvoje vis tiek istorinė kalbotyra buvo karalienė iki XX a. pabaigos. Nors 1959 m. pradėta rašyti akademinė *Lietuvių kalbos gramatika*, bet į tai, kas ne istorija, visą laiką buvo žiūrima iš aukšto. Kai dėl niekinamosios pažiūros į tradicinę gramatiką (o gal ir į moterį mokslininkę) pasidarydavo sunku dirbti, atmintis pakišdavo citatą iš Vaižganto kalbos apie savo literatūrinę kūrybą: *Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs. Duota ko ir kaip tesėta. Anot vyskupo Motiejaus: neturiu arklių, ariu asilais, ir mano dirva nedervonuoja*. Tokių citatų iš garsių žmonių biografijų esu prisikaišiojusi pilną galvą, kad jomis kaip ramentais galėčiau pasiremti, kai stuburas neatlaikys nepagrįstos kritikos. Štai dar citata iš Augusto Schleicherio: *Esu vidutinių gabumų, bet turiu tvirtą valią. Ir jos padedamas pasiekiu tai, ką manau esant reikalinga*.

Visai natūralus klausimas, kodėl ilgą laiką nebuvo istorinės sintaksės. Zigmas Zinkevičius į jį atsakė minint Prano Gailiūno 80 metų jubiliejų. Jis buvęs tik nominalus Gailiūno disertacijos vadovas, nes Gailiūnas rašė apie liepiamosios nuosakos reikšmes ir vartojimą, o jam rūpėjusios tik formos. Kol mokslininkams rūpėjo tik žodžio formos, apie istorinę sintaksę net minties negalėjo būti. Todėl teisėtai lituanistikoje istorinės sintaksės pradininko laurai tenka Vytautui Ambrazui (p. 123–131), nes jis, remdamasis ne „tuščiomis“ žodžio formomis, o dalyvinėmis konstrukcijomis, priėjo prie žodžių junginių istorijos. Ir tik XXI a. pradžioje (2006 m.) parašė darbą, pavadintą *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*.

Būtų gerai, kad ateity atsirastų žmonių, mokančių vertinti tai, kas padaryta, ir norinčių tęsti pradėtus darbus, kad istorinė kalbotyra neniekintų sinchroninės, nes daugelį hipotezių galima pagrįsti, remiantis tik vidine rekonstrukcija.

Sabaliauskas stengiasi būti objektyvus, bet kartais pamatai ir subjektyvių simpatijų. Pavyzdžiui, simpatiją Algirdui Juliiui Greimui: net trijose vietose (p. 17, 79, 97) prisimenamas jo 1991 m. *Literatūroje ir mene* paskelbtas straipsnis, pilnas pasididžiavimo savimi ir niekinantis lietuvių kalbininkus. Mat užsienyje jis vienas stovėjęs prie semiotikos lopšio, o Lietuvoje po karo atsiradę daug kalbininkų, bet jie nieko dora nenuveikę. Tiesa, parašę žodyną kaip kokį dangoraižį, tik *apstatydami rusus*, už jį patį buvęs gabesnis suolo draugas Jonas Kabelka *parako neišradęs*, stebėtinai darbštuolis Zigmas Zinkevičius *dedąs paskutinę plytą* į XIX a. kalbotyrą. Sabaliauskas tą *paskutinę plytą* nutyli, ir kritika virsta pagyrimu.

Kitu atveju pasielgta atvirkščiai: nutylėta tai, ko nutylėti nederėtų. Pavyzdžiui, tik informuojama, kad Vincas Urbutis parašęs knygėlę *Lietuvių kalbos išdavystė* (p. 128), o Vytautas Ambrazas – *Svetimų tikrinių vardų rašymas* (p. 130). Juk baisi antraštė „Lietuvių kalbos išdavystė“. Iš Sabaliausko knygos atrodo, kad apie kalbos

išdavystę niekas nieko nerašė. Bet juk rašė, ir net labai daug, ne tik kalbininkai, bet ir kiti kultūros žmonės.

Lietuvių kalbos žodynas ir Balčikonis turėtų būti už kritikos ribų. Sukaupus visą kalbos medžiagą, jau galima rašyti ir gramatikas, ir mokslinę kritiką atlaikančius žodynus, ir dar kitokius darbus. Tik iš kalbos faktų reikia kurti mokslą. Tad pirmiausia svarbu jų turėti kiek galima daugiau. Jeigu kartais tauta išnyktų, tai pasaulis turėtų bent gražų jos paminklą. Net ir iš skurdžių prūsų kalbos faktų parašyta reikšmingų darbų (Vladimiro Toporovo, Vytauto Mažiulio, Grasilos Blažienės, Audronės Kaukienės, P. U. Dinio ir kt.). Nereikia norėti, kad šimtą metų rašytas Žodynas turėtų ir kokio nors specifinio mokslo principus.

Keitėsi rašytojų kartos, bet Žodyno vieningumą palaikė rašymo programa. Jo nė kiek nepagadino senųjų raštų pavyzdžių nukėlimas į straipsnio pabaigą ir pridėta sovietinės spaudos frazeologija, parodanti, kokį gyvenimą gyvenome. Tik pagerino Žodyną pavyzdžiai, surinkti iš Juliaus Janonio, Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries, Juozo Baltušio, Kazio Borutos, Just. Marcinkevičiaus ir kt. rašytojų kūrybos. Minint 17 tomo pasirodymą, Kazys Bradūnas nuoširdžiai gailėjosi, kad užsienyje kūrusių rašytojų ir poetų kalba nepatekusi į Žodyną.

Juo didesnis žodynas, juo didesnis tautos turtas. Naudojantis *Lietuvių kalbos žodynu*, jau parašyti sinonimų, antonimų, frazeologijos žodynai, pasinaudojome juo ir mes su Danute Tarvydaite rašydamos knygą *Žodyno normos ir dabartinė vartose-na*. Daug ką galima perskaityti *Lietuvių kalbos žodyne*, nes, anot Kazimiero Būgos, „kalboje tauta pasisakanti, kas esanti“. Daugiau negu liūdna, kai, jau išėjus visam Žodynui, humanitarai, iš jų net du profesoriai, postringauja apie lietuvių kalbos skurdą krikščioniškos pakraipos žurnale *Naujasis židinys. Aidai* 5–6 (2010).

Sunku įsivaizduoti lietuvių kalbotyrą be Balčikonio. Neapgalvotas Greimo pasakymas, kad Balčikonis daugiau darbą negu kalbą mėgęs žmogus. Bet juk darbas, turint tikslą ką nors reikšminga sukurti, yra šventas. Niekas kitas taip nesuvokė savo tikimo darbui ir pareigai kaip Balčikonis. Aldonas Pupkis jau ištyrė Balčikonio vaidmenį žodynų rašymo istorijoje. Bet dar lieka literatūros ir gramatikos vertimai.

Rūta Marcinkevičienė tyrė *Guliverio kelionių* vertimą. Ir jai atrodo, kad Balčikonis vertęs šį veikalą du kartus: iš originalo kalbos į lietuvių ir iš rašomosios į šnekamąją (p. 344). Beje, Balčikonis pasinaudojo ne tik originalu, bet ir vertimais į keletą kitų kalbų. Visiems kritikavusiems Balčikonio vertimus (ir Rūtai Marcinkevičienei) reikėjo žinoti, kad geri vertėjai verčia ne originalo formą, bet turinį, kad lietuvių bendrinė kalba remiasi ne raštais, o gyvena žmonių kalba. Todėl, kai kitos tautos stengiasi šnekamąją kalbą pakelti iki raštų kalbos, lietuviai turi daryti atvirkščiai: raštų kalbą tobulinti iki šnekamosios kalbos. Kad lietuvių šnekamosios kalbos pagyros nebūtų subjektyvios, perkeliu čia vieną citatą iš Juozo Pikčilingio *Žodžio interviu*. Tai amerikiečio Theodoro S. Trustono žodžiai: „Lietuvių kalba, būdama labai sena, yra

nuostabios sandaros, tobulesnė net už sanskritą ir senąją graikų kalbą, turtingesnė už lotynų ir kur kas subtilesnė už tas visas tris. Be to, lietuvių kalba yra artimiau su jomis susijusi negu kas kita, kas sukurta gamtos, ne tik žodžių šaknimis, bet ir gramatinės struktūros formomis [...]. Nėra jokių abejonių, kad jokia kita kalba pasaulyje nėra įgijusi tokią vertę kaip lietuvių. Didžios šlovės diadema pridera lietuvių tautai, sukūrusiai, išrutuliojusiai ir taip išstobulinusiai žmonių kalbą su jos nuostabia ir aiškia sandara“ (Pikčilingis 1982: 31–32). Taigi Balčikonis atliko ne dvigubą vertimą, o iš vienos bendrinės kalbos vertė į kitą bendrinę kalbą.

Būtų labai blogai, jei elektroninė žiniasklaidos kalba iš podukros virstų dukros ar net motinos kalba (p. 344). Mes atsakingi, kad ji tobulėtų, o ne diktuoūt savo normas bendrinei kalbai. Naujųjų technologijų ir globalizacijos amžiuje kalbininkai ir visi rašto žmonės turi jausti didelę atsakomybę už lietuvių kalbos grožio ir turtingumo nykimą.

Balčikonis išvertė ir Jano Otrębskio gramatiką. Blogai pasielgta, kad vertimas neišleistas, kad ši gramatika palaikyta tik istorine, kai iš tikrųjų ji yra ir sinchroninė, ir istorinė kartu. Tik Balčikonio įprašytas Otrębskis suplanuotą penkių tomų gramatiką pradėjo rašyti nuo trečiojo tomo, nuo mokyklose einamos morfologijos. Ir autoriaus, ir vertėjo tikslas buvo pasiekti, kad Juozo Žiugždos gramatika nebūtų vienintelė ir neauklėtų mokinių komunistine dvasia. O pridėtas istorinės gramatikos mokslas niekam nebūtų pakenkęs.

Vytauto Vitkausko liudijimu, Balčikonis turėjęs geriausios Instituto mašininkės perrašytus tris egzempliorius ir juos išdalijęs bibliotekoms. Bet, matyt, vieną nusiuntęs ir pačiam autoriui. Atsiminimuose apie Balčikonį *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną* yra Aleksandro Žirgulio straipsnis, kuriame pateikta ištraukų iš Otrębskio laiškų Balčikoniiui: „[...] džiaugiamės, kad Jūs baigėte III tomo vertimą – geresnio negu Jūsų iš viso negali būti“. „Vertimas mums atrodo nuostabiai tikslus ir gražus. Visi Jūsų papildymai bus, be abejo, naudingi“ (p. 215). Žirgulio nuomone, Balčikonis buvęs jau subrendęs parašyti ir originalų mokslo veikalą, bet „Pats laikydamas save daugiau kalbos praktiku, jis neturėjo ambicijų tarti savo žodį gramatikos moksle, todėl nusilenkė darbui savo bičiulio, kurio filologiniu išmanymu visada gėrėjosi“ (ten pat).

Neišnagrinėję Balčikonio vertimų, nesuprasime, kas jis iš tikro buvo mūsų tautai. Gramatikos vertimo mašinraščio reikėtų ieškoti Centrinės MA arba Mažvydo bibliotekų archyvuose. Vilniaus universiteto bibliotekoje jo nėra. Neradus Lietuvoje, reikėtų pavažiuoti į Lenkiją ir paieškoti Otrębskio archyve.

Pora pastabų dėl tarminių žodynų. 52 p. parašyta: „Aptariamuoju mūsų knygos laikotarpiu buvo išleisti trys didžiai vertingi tarminiai žodynai.“ Kodėl tik trys? Kuo remiantis nustatytas tarminių žodynų reikšmingumas? 1988 m. išėjo ir *Druskininkų tarmės žodynas*. Gal jis nereikšmingas todėl, kad diferencinis ir nesudaro kelių tomų?

Suprantama, kodėl reikšmingi išsamieji Zietelos ir Dieveniškų šnektų žodynai. Bet ar nebūtų buvę tikslingiau leisti diferencinį ir *Zanavykų šnektos žodyną*? Juk didžioji dalis šios šnektos leksikos sutampa su bendrinės kalbos leksika.

Antrajame tome Sabaliauskas teisingai įvertino tritomę *Lietuvių kalbos gramatiką* kaip unikalų veikalą, parašytą žmonių, apgynusių ar dar teberašančių disertacijas, sukaupusių visą įmanomą kalbos medžiagą. Prie teiginio, kad ji atrodanti viena ranka parašyta, reikėtų pridurti, jog tas atrodymas išorinis, nes gramatikos teorija joje prieštaringa. Nors pirmieji du tomai karštų galvų buvo gana kritiškai įvertinti, bet tada Sabaliauskas į tuos ne visai pagrįstus vertinimus nekreipė dėmesio ir buvo teisus. Tačiau dabar, norėdamas pagirti vienatomes gramatikas ir vyriausiąjį jų redaktorių, apie tritomę gramatiką rašo taip: „Pagrįstai gramatikai buvo prikaišiojamas ir gana dažnas griežtos sinchronijos nepaisymas. Dėl savo didžiulės apimties akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* nebuvo patogi ir praktinėms norminimo, ypač mokyklų reikmėms. Taigi atsirado reikalas parašyti mažesnės apimties, sistemingesnį, geriau atspindintį naujausius gramatikos teorijos laimėjimus veikalą“ (p. 38).

Ką reiškia toji „griežta sinchronija“? Tritomėje gramatikoje dabartinė bendrinė kalba atskirta nuo tarmių ir senųjų raštų grafiškai: kas nepriklauso dabartinei kalbai, tas išspausdinta petitu. Tai labai reikšminga ir mokslui, ir praktikai. Ji buvo kritikuota, kad iliustruojamieji pavyzdžiai surinkti nuo Kristijono Donelaičio iki gramatikos rašymo laikų. Bet kritikai neprisiminė, kad kiekvienas žmogus su visa kalba nešiojasi ne istorinę, o sinchroninę gramatiką. Todėl gramatikos autoriai turėjo teisę surinkti pavyzdžius iš visur ir, perkošę per savo kalbos sietą, priskirti juos dabarčiai. Kas kita, kad kai kurios archajinės gramatinės formos (kaip ir ta istorinė bevardė giminė) tradiciškai ėjo iš gramatikos į gramatiką. Trečiojo tomo, skirto sintaksei, neatsirado kam vertinti. Sintaksės specialistų būta, bet sugebančių universaliąją sintaksę derinti su specifine lietuvių kalbos morfologija ir daryti originalias išvadas nematyti ir dabar. Dažniausiai savi pavyzdžiai tempiami prie teorijų, paremtų svetimų kalbų faktais.

Vienatomės gramatikos buvo gana palankiai įvertintos svetimtaučių bičiulių. Gramatiką, išleistą rusų kalba, vertino Tatjana Bulygina ir Jurijus Stepanovas, o išleistą anglų kalba – Wiliamas R. Schmalstiegas. Stepanovas šių eilučių autorei yra prisipažinęs, kad neigiamų recenzijų apskritai nerašęs, recenzuojamuosiuose darbuose ieškąs tik teigiamų dalykų, o jei jų nerandąs, nesiimąs recenzuoti. O Schmalstiegas pats parašė „Lietuvių kalbos istorinę sintaksę“ (*A Lithuanian historical syntax*), ištaisai remdamasis Vytauto Ambrazo *Lietuvių kalbos dalyvių istorine sintakse*. Recenzuotas ir pirmasis vienatomės gramatikos leidimas lietuvių kalba, bet šios recenzijos Sabaliauskas nematęs.

Galiu apie akademinės lietuvių kalbos gramatikas pasakyti ir žymaus bulgarų kalbininko Ivano Duridanovo (p. 567–568) nuomonę. Taip jau susiklostė aplinky-

bės, kad XX a. antrojoje pusėje Europoje labai domėtasi veiksmažodžio problemomis, ir nemažai jaunųjų mokslininkų iš užsienio buvo siunčiami stažuotis į Vilniaus universitetą. Vadovauti jiems buvo skiriama vadinamoji „veiksmažodžio specialistė“. Taip į mano rankas pateko Ivano Duridanovo aspirantė Katina Bončeva. Jos vadovas – plačių užmojų mokslininkas. Jam rūpėjo ištirti bulgarų kalbos veiksmažodžio laikų paradigmą gretinant ją su baltų kalbų veiksmažodžio laikais.

Bulgarų kalba skiriasi nuo kitų slavų kalbų analitiniais veiksmažodžio laikais. Joje apskritai daugiau analitizmo. Gretinant Duridanovo numatytas tris kalbas, arčiau bulgarų būtų buvusi latvių kalba, o lietuvių kalba būtų užėmusi tarpinę padėtį, bet, deja, jo aspirantė nemokėjo nei lietuvių, nei latvių kalbų. Be to, Latvijoje tokiam darbui dar nebuvo padėjėjų. Taigi tenkinomės tik sugretinimu su lietuvių kalba. 1986 m. Bončevos disertacija apginta Sofijoje (egzempliorius yra ir VU mokslinėje bibliotekoje). Buvau pakviesta jai oponuoti ir turėjau progos ten ilgiau pasisvečiuoti, pabendrauti su bulgarų profesoriais ir dėstytojais. Išvažiuojančią palydėjo Duridanovas ir paprašė, kad jam atsiųsčiau *Lietuvių kalbos gramatiką*. Negirdėjau jo kalbant lietuviškai, todėl pasiteiravau, kurios gramatikos norėtų – tritomės ar vienatomės (1985 m. jau turėjome gramatiką rusų kalba). Jis norėjo tritomės. Duridanovo nuomone, tai esanti labai vertinga gramatika, nes joje gausybė kalbos pavyzdžių, o teoriją jis ir pats galįs susikurti.

Sabaliausko knyga neeilinė, todėl ir mūsų recenzija savotiška. Kaip Sabaliauskas lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje parašo apie kalbininkų poetinius sugebėjimus ar įdomesnius biografijos faktus, pavyzdžiui, Olego Poliakovo darbą betonuotoju ar Alvydo Butkaus statybininku, taip ir mes rengiamės parašyti į šalį krypstančių istorijų, tačiau gana reikšmingų lietuvių kalbotyrai ir tyrėjų likimams.

Žodžių darybos teoriją, remdamasis įspūdingu kiekiu perskaitytos užsieninės literatūros ir lietuvių kalbos faktais, pirmasis lituanistikoje sukūrė Vincas Urbutis. Tačiau lituanistai pirma pamatė tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* daiktavardžių darybos skyrių (1965 m.). Ir daug vėliau (1978 m.) *Žodžių darybos teoriją*. Tritomės gramatikos autorės būdvardžio ir veiksmažodžio priesaginę darybą rašė nepriklausomai nuo Urbučio daiktavardžių priesaginės darybos, remdamosi kalbos faktais, tradicija. Todėl viskas išėjo labai gerai, nes kiekviena kalbos dalis turi savo reikšmę, savo žodžių darybos ir kaitybos ypatumus, savitą vartojimą. Išėjus gramatikai, Urbučio daiktavardžių daryba buvo labai išgirta: atrodė, kad jau niekas daugiau ir geriau už Urbutį čia negali išmanyti.

Rusų kalba rašytoje gramatikoje darybos skyriaus nėra, bet jis vėl atsiranda lietuviškame vienatomės gramatikos variante, pasirodžiusiame 1994 m. Per tiek laiko galima ne tik perskaityti *Žodžių darybos teoriją*, bet ir išmokti ją kaip kokią daugybės lentelę. O jei ne, tai bent gerai įsisąmoninti, kas yra darybos kategorijos ir kur jos reiškiasi, ypač jeigu jau pagal Urbučio daiktavardžių darybos pavyzdį

rengiesi pertvarkyti tai, kas parašyta apie būdvardžių ar veiksmažodžių darybą tritomėje gramatikoje. *Žodžių darybos teorijoje* Urbutis apie darybos kategorijas rašo labai atsargiai: „Darybos kategorijos, matyt, ryškiausiai reiškiasi daiktavardžių, tiesa, ne visų, o pirmiausia priesagų ir galūnių vedinių daryboje“ (p. 280). Jis pats priešdėlinių daiktavardžių neaprašo pagal darybos kategorijas, nes priešdėlių nedaug, ir jie nevienareikšmiai. Būdvardžių ir veiksmažodžių priesagų taip pat nedaug, ir jos daugiareikšmės. O veiksmažodžių priešdėlinė daryba iš esmės skiriasi nuo daiktavardžių ar būdvardžių. Todėl visko negalima mauti ant vieno, kad ir labai gražaus, kurpalio. Nuo to vėlesnė gramatika teoriškai nesidaro geresnė už ankstesnę.

Sabaliausko paminėta, kad aš į priešdėlinę daiktavardžių darybą žiūrinti originaliai (p. 133). Iš kur tas originalumas? Urbutis nurodė tik formalų skirtumą tarp daiktavardžių ir veiksmažodžių priešdėlinės darybos: veiksmažodžio priešdėlis galūnės nekeičia, o daiktavardžio keičia. Todėl rūpi sužinoti, koks priešdėlinių daiktavardžių galūnės vaidmuo. Juk aiškus galūnių darybinio vaidmens skirtumas lyginant *stalius* (: *stalas*) ir *pastalė* (: *stalas*). Kodėl beveik prie kiekvieno veiksmažodžio galima pridėti priešdėlį (ir dar ne po vieną), o daiktavardžiai priešdėlį turi tik kai kurie? Pavyzdžiui, auga grybas *po beržu*, todėl vadinamas *paberžiu*, yra patalpa *prie įėjimo angos*, todėl vadinama *prieangiu*, yra laikas *prieš pietus*, tai yra ir *priešpiečiai* ir t. t. Paskui pagalvoji apie *bitę, musę, gėlę, akmenį, duoną* ir daugelį kitų daiktų reiškiančius daiktavardžius, su kuriais neįmanomos prielinksninės konstrukcijos. Iš jų neįmanomi ir priešdėliniai vediniai. Taip nustatomas prielinksninės konstrukcijos ir priešdėlinio daiktavardžio ryšys, ir matyti galūnės paskirtis ne suteikti žodžiui naują reikšmę, o konstrukciją įforminti kaip vieną kaitomą žodį. Dūrinų galūnė visai taip pat iš dviejų žodžių padaro vieną. Vadinasi, galima plėsti dūrinio sąvoką: dvišakniai dūriniai atsiranda kontrakcijos būdu iš dviejų savarankiškų žodžių, o priešdėliniai – iš vieno tarnybinio ir kito savarankiško. Abiem atvejais galūnės vaidmuo tas pats. Vadinasi, priešdėliniai daiktavardžiai yra ne priešdėlių vediniai, o dūriniai.

Kas *be galvos*, tas *begalvis*, kas *be proto*, tas *beprotris*, kas *be laisvės*, tas *belaisvis* ir pan. Taip charakterizuojamas žmogus, žodis *žmogus* paprastai praleidžiamas, ir ypatybę reiškiantis būdvardis virsta daiktavardžiu. Kas kita tos pat darybos būdvardis su daiktus reiškiančiais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *beakuočiai miežiai*. Būdvardis *beakuočiai* negali virsti daiktavardžiu, nes negalima praleisti žodžio *miežiai*. Tačiau ir būdvardis remiasi ne vienu žodžiu, o prielinksnine konstrukcija.

Aiškinantis problemas, galima parašyti ne recenziją, bet visą gramatiką. Ir kaip to išvengti, jei Sabaliausko knyga ne paprasta enciklopedinė informacija?

Gramatikose turi būti tik tai, kas yra gramatika. Veikslus laikant negramatine kategorija, bet vis tiek apie juos rašant gramatikoje, temdoma ir veikslų, ir veiksmažodžių priešdėlinės darybos samprata.

Jonas Paulauskas mokslų kandidato disertacijoje nustatęs priešdėlių gramatinės (veikslo) ir leksinės (žodžių darybos) funkcijų dermę ir visą disertaciją paskelbęs 1958 m. trečiajame *Literatūros ir kalbos* tome, būdamas taikus žmogus ir daugiau susidomėjęs Žodyno rašymu negu gramatika, sutiko Gramatikoje neminėti gramatinės priešdėlio funkcijos. Jis tik iš pradžių pasakė, kad visi priešdėliai riboja veiksmo trukmę, ir toliau apie juos rašė taip, kaip ir Elena Valiulytė apie prielinksnius, t. y. atskirai apie kiekvieno priešdėlio reikšmių sistemą. Toks priešdėlinės darybos aprašas visai įmanomas. Tačiau, kai vienatomėje *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* ir veiksmažodžio priešdėlių vediniai suskirstyti į kažkokiais apibendrintų reikšmių grupes (gal darybos kategorijas?), sunku komentuoti. Gerai, kad žodžių darybos nėra rusų ir anglų kalba išleistose gramatikose. Kartą Urbutis, paklaustas, kodėl jis kolegėms nepataręs netaikyti kitoms kalbos dalims to, kas tinka tik daiktavardžio priesagų ir galūnių vediniams, atsakė visai urbutišškai: „O kam kištis į kitų darbą, tegul rodo, ką išmano.“

181 p. Sabaliauskas pateikia Alekso Girdenio skeptišką pažiūrą į Romano Jakobsono ir jo šalininkų sukurtą dichotominės fonologijos mokyklą. Į fonologiją nesame įsigilinusios tiek, kiek Girdenis, bet žinome, kad privatyvinės opozicijos principą Jakobsonas neblogai pritaikė daugianarei rusų kalbos linksnio kategorijai. Jis dar mokyklos suole studijavo rusų kalbos linksnių vartojimą, kaupė pavyzdžių kartoteką ir greta kitų svarbių kalbotyros darbų visą gyvenimą tyrė linksnius. Atskyręs linksnius nuo prielinksninių konstrukcijų, jų paradigmą aprašė privatyvinių opozicijų principu. Na ir prasidėjo galingų protų mokslinis dialogas: vieni įrodinėjo, kad linksnių negalima atskirti nuo prielinksnių, nes jie dažnai įeina net į morfologinę žodžio sudėtį (plg. rusų kalbos vietininką ar latvių kalbos įnagininką), kiti aiškino, kad opozicijų principas vis tiek reikšmingas, bet daugianarėse kategorijose gali būti ir neopozicinių narių. Tai dažniausiai linkę prieveiksmėti aplinkybes reiškiantys linksniai.

Pritaikius opozicijų principą, ir lietuvių kalbos šauksmininkas lieka linksnių sistemoje ir dar galima paaiškinti, kodėl kitos kalbos neturi šauksmininko, kodėl kiti kreipiasi vardininku. Bendrosios kalbotyros patirtis rodo, kad sistemų sistemoje nėra pavienių morfologinių formų, kad būtina atsakyti į klausimą: *jei šauksmininkas ne linksnis, tai kas jis?*

Nuostabiai privatyvinės opozicijos principas tinka dvinarėms ir trinarėms kategorijoms. Pirmasis lietuvių kalbos praeities laikų ir nuosakų opozicijas nustatė Jonas Jablonskis. Galima manyti, kad Jablonskiui suvokti lietuvių kalbos veikslus ir jų pagrindu susiformavusius laikus padėjo Janis Endzelynas savo talentingu darbu „Latvių prielinksniai“ (*Латвишские предлоги*. 1905–1906). Istorinės kalbotyros klestėjimo laikais Endzelynui tik talentas ir drąsa išsiskirti iš visų leido parodyti, kad ne vien žodžio forma, bet ir prielinksniai, ir kontekstas turi gramatinę reikšmę. Jis, būdamas 32 metų, pirmąją šio darbo dalį projektavo apginti magistro laipsniui,

o antrąją – daktaro. Bet originaliai mąstantis mokslininkas kentėjo: magistro darbą gynė su pertrauka net dvi dienas, o daktaro laipsnio už antrąją dalį negavo. Daktaru Endzelynas tapo tik po penkerių metų apgynęs naują darbą „Slavų-baltų etiudai“ (*Славяно-балтийские этюды*). Žr. S. Kļaviņos straipsnį „Mažai žinomi Janio Endzelyno akademinės biografijos puslapiai iki 1940 metų“ (*Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināmas lappuses līdz 1940. gadam*).

Būtųjų laikų opoziciją Jablonskis nustatė, atsižvelgdamas į veikslą ir veiksmo santykį su kalbamuoju momentu. Eigos veiksmo veiksmožodis *ėjo* gali reikšti ir vieną kartą, ir daugelį kartų (nežymėtasis opozicijos narys), o įvykio veiksmo *nuejo* (žymėtasis narys, karto reikšmę rodo priešdėlis). Tokios gramatikos teorijos Jablonskis nekūrė, bet ji matyti iš gausių kalbos pavyzdžių. Jis išvelgė būtojo kartinio laiko opoziciją būtajam dažniniam laikui ne tik veiksmo kartojimosi, bet ir laiko atžvilgiu. Todėl Balčikonis ir stebėjosi, kad Jablonskis rašė gramatiką vidurinėms mokykloms, o išėjo aukštosioms. Kazys Ulvydas 1922 m. Jablonskio gramatiką pavadino moksline gramatika (*Mūsų kalba*, 1975, nr. 3).

Puikiai lietuvių kalbos veiksmožodžių vientisiniai laikai aprašyti Zelmos Dumašiūtės tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* antrajame tome. Reikia tik įdėmiai perskaityti ir pamatyti, koks būtų laikų santykis su kalbamuoju momentu ir kaip jų reikšmės susijusios su veikslu. Remiantis gausiais kalbos pavyzdžiais, jai pavyko parodyti būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko priešpriešą. Be pamato vienatomės gramatikos po Girdenio ir Žulio recenzijos performulavo būtų laikų apibrėžimą, grąžindamos jų sampratą maždaug į Kazimiero Jauniaus laikus, nors Dumašiūtės įrodyta, kad neįmanoma būtoju dažniniu laiku išreikšti artimos praeities veiksmo, kad būtasis dažninis laikas netinka su tikslų veiksmo kartojimą reiškiančiais žodžiais: nesakoma *Aš šiandien tris kartus valgydavau*, o skaičiuojama tik tai, kas reiškia aiškų kartą: *Aš šiandien tris kartus valgiau*. Tik atitraukus kartojimą į tolimesnę praeitį, apibendrinus jį, galima pasakyti *Kadaise valgydavau tris kartus per dieną*.

Remiantis Sabaliausko į vieną vietą surinktu gramatikos mokslu, lengva įrodyti, kad kai kurios ir tavo originalios mintys nebuvo nepagrįsti priekabiavimai. Pavyzdžiui, Viačeslavas Ivanovas linkęs manyti, kad „Baltų ir slavų kalbų veiksmožodžio nuosakos priešistorė daugiau priklauso lyginamajai sintaksei negu morfologijai“ (p. 497). Tai ne tik priešistorė, bet ir istorija, ir dabartis. Ir ne tik baltų ir slavų, bet visų kalbų, nes sintaksė universalė. Štai Jurijaus Stepanovo teiginys: „Nėra kalbų su trūktina sintakse ir semantika, bet yra su turtinga ir skurdžia morfologija“ (Степанов 1981: 5). Ne vieno mokslininko per visą XX a. rašyta, kad ne tik nuosakos, bet ir laiko, ir asmens kategorijos yra sintaksinės. Asmenuojamojo veiksmožodžio formomis jos reiškiamos tik fleksinio tipo kalbose. Tačiau ir šio tipo kalbose galima pasakyti sakinį be veiksmožodžio, o asmuo, laikas ir nuosaka vis tiek bus. Pavyzdžiui: *Aš studentas. Mano tėvas mokytojas. Žemė apvali*.

Jei asmuo, nuosaka ir laikas yra kategorijos, būdingos predikacijai apskritai, tai tada negalima teigti, kad linksniuojamuosius dalyvius su asmenuojamaisiais veiksmažodžiais sieja laiko kategorija, nes asmenuojamieji veiksmažodžiai gali eiti tik grynuoju tariniu, o visų laikų dalyviai, kaip ir būdvardžiai, esti ir derinamieji pažyminiai, ir vardinės tarinio dalys, praleidus jungtį, dalyvis gali perimti grynojo tarinio funkcijas. Taigi ir dalyvio studijoms atidavus visą gyvenimą, pasirodo, ne taip lengva jį tobulai apibrėžti. Antanas Klimas pranašauja lietuvių kalbos dalyvių išnykimą (p. 439). Tai nepagrįsta pranašystė. Niekada neišnyks neutralioje kalboje dalyviai, einantys derinamaisiais pažyminiais ir vardine tarinio dalimi. Bet, jeigu savo kalbai būsime abejingi, išnyks ar apnyks specifinė jų vartosena: a) atpasakojamoji dalyvinė kalba (modus relativus), b) dalyviai po jungiamųjų žodžių, c) perfektinės reikšmės sudėtinės būtojo kartinio laiko formos, d) sudėtinė tariamosios nuosakos forma (*būčiau ėjęs*), e) dalyviai po sangražinių veiksmažodžių (*sakosi sirgęs*). Daugoka, ar ne?

Toliau įvardžių problemos. Sabaliausko knygoje parašyta, kad kartu su Girdeniu galima stebėtis Alberto Rosino įvardžių išsamiomis studijomis ir išvadomis: „Tačiau ateitis parodys, kas paties Rosino [įvardžių – A. P.] skirstyme priimtina ir kas kelia abejonių“ (p. 257). Ir dabar jau galima kai ką pasakyti: visai racionalu būtų prie įvardžių priskirti ir įvardinės kilmėsrieveiksmius, nes pats Rosinas įrodė, kad jie atlieka tą pačią deiktinę funkciją, kaip ir įvardžiai. Kad jie nelinksniuojami, menkas argumentas. Įvardžiai, nurodantys daiktų ypatybes, kaitomi kaip būdvardžiai, tai nurodantys veiksmo aplinkybes gali būti ir nekaitomi kaiprieveiksmiai.

Pripažįstant veiksmažodžio asmenį sakinio kategorija, negalima laikyti *aš* ir *mes* atskirais įvardžiais, nes jie ne atskiri žodžiai, o predikatinės asmens kategorijos formos. Atkrinta ir Vlodo Žulio teorija, kad trečiojo asmens nėra, nes jis baltų kalbose neturi galūnės. Ir visai prie jo nepriekabiaujama įrodinėjant, kad vis dėlto trečiasis asmuo yra, nes „asmens formos charakteristiką skaičiaus atžvilgiu nesunkiai gali perimti ir asmeninis įvardis“ (Kazlauskas 1968: 294). Pagaliau rusų kalbos būtasis laikas be specialių tyrinėjimų rodo, kad asmenuojama ir be asmens galūnių (*я делал, ты делал, он делал – мы делали, вы делали, они делали*). Vadinasi, *aš* ir *mes* visose kalbose yra ne atskiri žodžiai, o veiksmažodžio asmens vienaskaitos ir daugiskaitos formos. Gramatika yra toks dalykas, kad kartais ir labai talentingų mokslininkų mintis jos visos apimti negali.

Rusų kalba parašytoje gramatikoje be pagrindo atsiranda *apibrėžtumo* / *neapibrėžtumo* kategorija (*geras – gerasis*). Nelabai suprantama, kodėl lietuviškai ir angliškai rašytose gramatikose jau yra tik *apibrėžtumo* (*definiteness*) kategorija, nors pats aiškinimas nesikeičia. Jeigu ypatybė apibrėžta, tai turėtų būti ir nekintama, o įvardžiuotiniai būdvardžiai laipsniuojami. Priesaginiai ir sudurtiniai būdvardžiai į *apibrėžtumo* kategoriją netraukiami (*medinis, vilnonis, juodbėris, saldrūgštis; gerokas,*

gerutis, minkštučiukas), nors dėl apibrėžtos ypatybės jie nelaispniuojami ir neturi įvardžiuotinių formų. Čia jau gerokai susipainiota.

Gaunamos neteisingos išvados, kai vartojami terminai *žymėtasis* ir *nežymėtasis* opozicijos narys, bet nežinoma, ką jie reiškia. Geriausias šio teiginio pavyzdys Sabaliausko pacituotas Dalijos Tekorienės argumentas, kodėl būdvardžiai (ir dalyviai) turi ne dvi, o tris gimines. Ji išmąstė, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės formos *semantiniu atžvilgiu* sudaro žymėtąjį narį, „nes nurodo giminės reikšmės buvimą, trečioji yra nežymėta, nes ji nurodo giminės reikšmės nebuvimą“ (p. 247). Bet žymėtasis narys ne *semantiniu atžvilgiu*, o išorine forma rodo giminę. Vyriškosios ir moteriškosios giminės derinamuosius žodžius galima atskirti pagal galūnę: *geras – gera, gražus – graži, mylimas – mylima, lauktas – laukta*; formos *gera, gražu, mylima* dabar derinamosios galūnės neturi. Jas būtų galima laikyti nežymėtuju nariu tik tuo atveju, jei jos būtų vartojamos ir kaip derinamosios, ir kaip nederinamosios formos, bet jos taip nevartojamos ir todėl nepriklauso derinamųjų žodžių giminės formų paradigmai. Palyginti galima su veiksmažodžio trečiuoju asmeniu, neturinčiu galūnės, bet vartojamu ir asmeniniuose, ir beasmeniuose sakiniuose.

Sabaliausko knygoje aprašyta labai daug gabių žmonių ir reikšmingų jų darbų. Žavimės Jono Palionio, Audronės Kaukienės, Bonifaco Stundžios, Danguolės Mikulėnienės, Reginos Koženiausienės, Emos Geniušienės, Vytauto Vitkausko ir kitų darbais, bet argi įmanoma apie juos visus kad ir išsitiesusioje recenzijoje bent po sakinį parašyti? Beje, Koženiausienė jokio administracinio darbo nedirbo, o dėl nepalankių gyvenimo aplinkybių buvo priversta VU leidykloje redaguoti kitų darbus ir tik laisvalaikiu dirbti tai, prie ko linko širdis. Atsidėjusi mokslui, ji dirba labai našiai, turi reikšmingų publikacijų ir po 2010 m.

120 p. rašoma: „Kaip svarų Urbučio nuopelną lietuvių kalbotyrai reikėtų paminėti, jog jo iniciatyva Vilniaus universitete buvo sukaupta didžiulė lietuvių kalbos etimologinio žodyno kartoteka, be kurios ateityje neįsivaizduojamas šio taip svarbaus mūsų kalbotyros veikalo rengimas“ (p. 120). Bet ar šis veikalas rengiamas, jei ne, tai koks kartotekos likimas?

Tikriausiai ieškoti žodžių kilmės yra įdomus kūrybinis darbas. Seniai, labai seniai saulėtą vasaros dieną ėjome su Paulausku paneriu pasivaikščioti į antrojo Valakupių pliažo pusę ir iš tolo pamatėme priešais ateinantį per petį persimetusį švarką sau besišypsantį Sabaliauską. Sutikę paklausėme, kodėl toks linksmas. O jis atsakė: *Išsiaiškinau utelės etimologiją*. Aiškinimą seniai užmiršau, bet atmintis laiko miško fone sau besišypsančio žmogaus atvaizdą.

Paskelbtas ne vienas *Lietuvos* kilmės aiškinimas. Labiausiai atrodo įtikimas Salio siūlymas jį sieti su veiksmažodžio *lieti* šaknimi (p. 416), o kilmė iš karinės palydos nelabai patikima (p. 172). Lietuvių kariuomenės būriai plačiai ir toli jodinėjo ne po Islandiją, o po slavų kraštus: vienas kunigaikštis Juodojoje jūroje žirgus girdė,

kitas pažadėjęs nepulti Maskvos, jei jos kunigaikštis ant kalvos prie miesto jam nusilenksias į kojas (dėl to ten yra ir *Поклон гора*). Turistams Ugliče gidai aiškina, kokie baisūs buvę lietuviai plėšikai, kaip ilgai jie laikę miestą apsuptyje ir siaubę jo apylinkes. Ten būdamas, su nuostaba pagalvoji, kaip reikėjo nujoti tūkstančius kilometrų, ir supranti, kad ne nuo žodžio *литва* galėjęs kilti pačios *Lietuvos* pavadinimas, o atvirksčiai – iš *Lietuvos* vardo galėjęs atsirasti ir keiksmazodis, kurio vartoseną tyrė Vladimiras Toporovas (p. 491).

Yra Rusijoje žemė Oriolo,
Lyguma, ištisa lyguma.
Pamačiau ten kaimelį iš tolo
Kažkodėl pavadintą *Litva*.

(Eduardas Mieželaitis. Cituojama iš atminties)

Kazys Ulvydas gabus kalbininkas. Jo darbų vertę puikiai nusakė Sabaliauskas antrame ir trečiame šios studijos tomuose, *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*. Bet ar kas galėtų suprasti ir atskleisti Ulvydo talento ir charakterio ypatingumą? Sutrauktai galima pasakyti, kad jo mokslas ribojasi prieveiksmių studijomis ir kalbos kultūra, bet per tai su didele talento jėga jis žvelgė į pačias kalbos gelmes.

Ulvydas savo darbą dirbo neskubėdamas, bet gilindamasis į tiriamojo reiškinio esmę. *Nekaitomosios kalbos dalys pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose* atsirado ne kaip koks atskiras darbas, bet kaip prieveiksmių tyrinėjimo priešistorė. Puikiai mokėdamas lotynų kalbą, jis studijavo viską, kas apie nekaitomasias kalbos dalis parašyta iš pačių pradžių. Jei ir kiti kalbininkai būtų taip darę, daug vaisingesnė būtų buvusi jų mokslinė veikla. Pavyzdžiui, nebūtų reikėję apginti net dviejų habilitacinių disertacijų ir vis tiek palikti istorinę bevardę derinamųjų žodžių giminę dabartinėje lietuvių kalboje. Būtų neišvengiamai susidurta su Danieliaus Kleino teiginiu: „Kiek turi giminių daiktavardis, tiek jų turi ir būdvardis.“

Ulvydas stengėsi viską perskaityti, norėjo turėti išsamią prieveiksmių kartoteką. Kai vienam ją kaupiti tapo sunku, 1959 m. į Institutą pasikvietė savo buvusią studentę Eleną Valiulytę ir davė jai užduotį rinkti prieveiksnius iš *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos. Ji pavyzdžius Ulvydui rinko ištisus metus. Sunku įsivaizduoti, kaip tuos pavyzdžius reikėjo suklasifikuoti, bet suklasifikuota ir padaryta, apginta disertacija, daug publikuota straipsnių apie linksnių ir prielinksnių konstrukcijų prieveiksmėjimą, bet viskas netilpo į tritomę gramatiką. Ulvydo prieveiksmių studijų visumą galima pamatyti tik Valiulytės sudarytame rinkinyje *Lietuvių kalbos prieveiksmiai* (2000 m.). Ne mažesnę tomą būtų galima sudaryti ir iš jo spausdintų bei daugelį metų per radiją skaitytų kalbos kultūros tekstų. Tokio tomo sudarymą Lietuvių kalbos institutas turėtų įsitraukti į savo planus, nes iš jo atsikleistų dar platesnė Ulvydo mokslinių interesų panorama.

Ulvydas buvo ne tik talentingas, bet ir ypatingas: vakar sakęs vienaip, šiandien galėjęs to neprisiminti. Tai esu patyrusi savo kailiu. Juozo Pikčilingio suviliota pasirinkau diplominį darbą rašyti apie veikslus. Gal, duodamas šią temą, Pikčilingis norėjo patikrinti mane, ar nenusirašysiu nuo Paulausko, nes žinojo jį rašant disertaciją apie veiksmožodžių priešdėlinę darybą. Kadangi niekada nieko gyvenime nenusirašinėjau, tai pasinaudojau tik Paulausko bibliografija, iš kurios išsirinkau darbus tų autorių, kuriems rūpėjo tik veiksmožodžių veikslai kaip gramatinė kategorija.

Kad Skardžius (p. 397–410) nesitenkino tuo, kaip veikslus buvo aprašęs Jablonskis, pamačiau iš jo straipsnio „Veikslai ir jų vartojimas“ (Skardžius 1936). Iš Vokietijos jis buvo parsivežęs naujų idėjų. Leonardo Dambriūno (p. 429–435) tik pavardę buvau girdėjusi. Savo diplominį darbą tvarkiau pagal Jano Safarewicziaus pasiūlytą metodiką, nes tik lotynų kalbos specialistas galėjo suvokti, kaip glaudžiai veikslai susiję su laikais. Jam ir buvo įdomu, kaip galima tai, ką reiškia lotynų kalbos laikų formos, lietuvių kalba pasakyti žodžių darybos priemonėmis (žr. Safarewicz 1938). Nepaneigiau priešdėlio gramatinės funkcijos, nesikišau į jo žodžių darybos vaidmenį ir veikslus aprašiau pagal laikus. Recenzuoti pakviesta Galnaitytė kritikavo negailėdama, bet apsigyniau, patikau Balčikoniiui, kuris nulėmė labai gerą mano diplominio darbo įvertinimą.

Baigusi studijas, likau bedarbė, nes vyras turėjo aštuonerių metų darbo stažą Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Atsiradus laikinai vietai, buvau priimta dirbti į Ulvydo vadovaujamą Gramatikos skyrių. Jis priėmė labai maloniai: gyrė už puikų diplominį darbą, žadėjo pasirūpinti ir mano ateitimi. Paulauskas pats niekada nesigyrė, tai ir žmonos negalėjo girti. Matyt, jo pasikalbėta su Pikčilingiu, nes iš kur jis būtų žinojęs, kad rašiau diplominį darbą apie veiksmožodžių veikslus? Tą pačią temą Ulvydas man liepė rašyti ir Institute. Pradėjau ne tuščioje vietoje, todėl dirbti mokėjau. Perskaičiau tada ir anglų kalba išspausdintą Dambriūno straipsnį, kurį jis vadino būsimo didesnio darbo tezėmis, „Verbal Aspects in Lithuanian“ (*Lingua Posnaniensis*, 1959, nr. 7). Kadangi straipsnis rašytas angliškai, tai terminai abejonių nekėlė ir neklaidino: Jablonskis *veikslu* vadino tai, kas vokiečių vadinama *Aspekt und Aktionsart* „veikslas ir veiksmo atlikimo būdas“. Jablonskis pirmiausia visus veiksmožodžius skyrė į *eigos ir įvykio veikslus*, o paskui juos skirstė dar smulčiau: *eigos veikslas* – *kartiniai* ir *kartotiniai*, o *įvykio veikslas* – „1) **akimirkos** veikslas, 2) **pradžios** veikslas, 3) **galo** (pabaigos) veikslas, 4) **mažybės** veikslas“ (Jablonskis 1957: 292–293).

Skardžiui rūpėjo patobulinti Jablonskio veikslų sampratą. Jis teigė, kad Jablonskio apibrėžimu „veikslas sąvoka dar nenusakoma, – ji yra daug platesnė. Iš tikrųjų veikslas (vok. *Aktionsart*, pranc. *aspect*, rus. *суд*) yra **tas būdas** [paryškinta mano – A. P.], kuriuo vyksmas vyksta arba vyksmas yra veikiamas“ (Skardžius 1936: 51). Bet Jablonskio terminas *veikslas* yra ne vokiečių *Aktionsart*, o *Aspekt*. Pats

Skardžius toliau veikslų nenagrinėjo, o paskatino tai daryti Dambriūną. Tas, būdamas nekritiškas, didesnės apimties darbe pakeitė lietuvišką Jablonskio terminą *veikslai* tarptautiniu terminu *aspektai*, o vokiečių *Aktionsart* pavadino Jablonskio terminu *veikslai*. Ir 1960 m. Lietuvių enciklopedijos leidykla Bostone išleido Leonardo Dambriūno 160 puslapių su visais priedais knygelę *Lietuvių kalbos veiksmazodžių aspektai*. Joje yra palyginimas su lenkų kalbų veikslais ir pasinaudota Safarewicziaus metodu veikslus aprašyti pagal laikus. Tiesą sakant, ne taip lengva pranešti Jablonskį. Ir po šių darbų jis liko nepatobulintas, tik šiek tiek apgadintas: būtajam dažniam laikui priskirta veikslų reikšmė.

Vienas paskatino, kitas parašė, gavo puikų Skardžiaus įvertinimą ir *Aidy* žurnalo apdovanojimą, pasigyrė pratarėje, o Sabaliauskas persirašė ir į savo knygą (p. 431–432). Tai štai kaip kartais išeina su vertinimais ir pagyrimais.

Per tuos metus Institute labai daug sužinojau. Pamačiau, kad gramatika be galo įdomus darbas, o per veikslus galima įsigilinti ir į gramatinę veiksmazodžio semantiką (tranzityvumą), ir į laikų reikšmes, ir apskritai į visą gramatikos mokslą. Parašiau keturis autorinius lankus, bibliografijos pozicijų per du šimtus, nes teorinės literatūros tikrai buvo neaprėpiamas kiekis. (Ne veltui Maslovas aspektologiją siūlė vadinti atskira kalbotyros mokslo šaka). Mašininkų perrašytas darbas atiduotas svarstyti. Jokių esminių priekaištų nesulaukta. Tik po svarstymo Vytautas Ambrazas paklausė: „Kaip gi dabar bus? Gramatikos planuose ši tema numatyta Galnaitytei.“ Ir štai kur Ulvydo sukrečiantis ypatingumas: jis nė kiek nesutriko ir pasiūlė man susiderinti su Galnaityte, nes ji jau apgynusi disertaciją. Na jau ne! Menkas argumentas, kad ji vyresnė ir jau apsigynusi. Bet kaip galima Gramatikos vadovui ir net visam vyresniųjų kolektyvui nematyti plano ir leisti ištisus metus man rašyti temą, kuri numatyta kitam autoriui? Išėjau iš Instituto nepalikusi nė puslapio, ir niekas mano darbo nepasigedo. Tiek to: kas buvo, pražuvo.

Bet visiškai nepražuvo. Dvejus metus paredegavusi mokslinę ir techninę literatūrą, tą Institute parašytą darbą pateikiau kaip referatą Vilniaus universiteto aspirantūros skyriui. Jo viršininkas pasakė, kad tokio per visą savo darbo laiką nebuvo matęs. Recenzentas Vytautas Mažiulis taip pat vertino „labai gerai“. Įstojus reikėjo tvirtinti temą. Į veikslus katedroje tada žiūrėta labai skeptiškai. Bet Kazlauskas ištarė lemtingą frazę: „Jei yra kam vadovauti, tegul rašo.“ O Pikčilingis, katedros vedėjas, pasakė: „Formalus vadovas bus, o ji parašys ir be vadovo.“

Recenzuodama Sabaliausko knygą, nejučiomis pasakoju savo mokslinės biografijos faktus todėl, kad ant to siūlo galima suverti nemažai Sabaliausko aprašytų asmenybių ir jų darbų. Niekas Lietuvoje ir nežinojo, kad veikslų studijos XX a. viduryje ir antroje pusėje buvo labai aktualios kitose šalyse. Tik paskui pajuto, kaip iš užsienių ėmė plaukti stažuotojai tirti baltų kalbų veikslų. Pirmasis buvo Glazgo universiteto profesorius Viktoras Holttumas. Keista, bet malonu, kai tave,

dar tik asistentę, skiria vadovauti profesoriaus stažuotei. Visą mėnesį sėdėjome kartu VU Profesorijų skaitykloje. Jis mokėsi ir lietuvių kalbos, ir vertėsi mano ką tik apgintą kandidato disertaciją, o išvažiuodamas pasakė: „Jeigu nebūtų buvę jūsų darbo, mano stažuotė būtų buvusi beprasme.“

1980 m. susipažinau su nepaprastu mokslininku ir žmogumi Jurijumi Stepanovu (p. 510–513). Vėliau, bendraudama su juo, supratau, kodėl Vilniaus universitetas tik 2003 m. suteikė jam garbės daktaro laipsnį, nors Stepanovas ir anksčiau buvo to nusipelnęs. Jis labai mylėjo Lietuvą ir jos žmones, po sausio 13 įvykių išstojo iš partijos.

1968 m. Stepanovas buvo pirmosios ginamos Lietuvoje Jono Kazlausko daktaro disertacijos oponentas. Po Kazlausko mirties jis pajuto, kad neteko daugiau negu bičiulio, atitrūko, o gal kiek buvo ir atstumtas nuo Vilniaus universiteto, bet dar Lietuvai ugdė jaunuosius mokslininkus, atostogas leido kaimo žmonių sodybose. 1979 m. pasirodė, jo nuomone, dvi reikšmingos knygos: Ambrazo *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė* ir Paulauskienės *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmoždzių kategorijos*. Todėl, paprašytas Reginos Venckutės, sutiko būti mano disertacijos oponentu. Įdomiausia tai, kad, svarstant katedroje, piktintasi: „Anksčiau Paulauskienė kabinėjosi prie Galnaitytės, o dabar išdrįso kibti ir prie Žulio; skyrių apie asmens kategoriją reikia išmesti“ (Girdenis, geriausias Žulio bičiulis, nepratarė nė žodžio). Bet aš ne iš paklusniųjų. Todėl laimėjau, nes Stepanovui atrodė priešingai: „Apie asmens kategoriją parašyta geriausiai pasaulinėje kalbotyroje.“

Stepanovas nustebino ir tuo, kad rytmetį, sutiktas Reginos Venckutės stotyje, vyko ne į viešbutį ilsėtis, o pas mus į namus ir nenusivilkdamas palto pasiūlė man rašyti kartu su juo pranešimą būsimai baltistų konferencijai Rygoje. Pranešimą parašėme (Паулаускаене, Степанов 1985: 17–24).

Paklaustas, kokios padėkos norėtų už oponento vargą ir kelionę iš Maskvos, Stepanovas paprašė pasirūpinti atostogomis kaime. Apgyvendinau Švendubrėje, prie pat Raigardo slėnio puikioje sodyboje, kur prieklėtyje nuo lietaus kadaise slėpėsi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, kur ne kartą lankėsi kompozitorius Balys Dvarionas, kur gyveno Balčikonis, rinkdamas Druskininkų dainas, kur per ekspedicijas ir aš gyvenau, ir Jocheną Rangę (p. 602–607) buvau apgyvendinusi.

Kai įpusėjus Stepanovų atostogoms, juos aplankiau, abu su žmona Lilija džiau-gėsi, kad niekad taip puikiai neatostogavę: turėję du puikius kambarius ir kvalifikuotos šeimininkės gaminamą maistą, vaikščioję per mišką ir panemune į Druskininkus, lankęsi Čiurlionio namuose vykusiuose koncertuose, Druskininkų I vidurinės mokyklos direktorius Vytautas Bazys automobiliu pavežiojęs po Pietų Lietuvą. Mums dar buvo likę pasivaikščioti Čiurlionio taku ir nuoširdžiai pasikalbėti. Svarbiausia, kad tie garsūs žmonės, su kuriais teko susidurti, likdavo bičiuliai visam gyvenimui. Stepanovo jubiliejui skirtame rinkinyje *Kalba ir kultūra: Faktai*

ir vertybės tik užsakyti straipsniai pagal jo tirtas problemas. Buvau laiminga pakviesta į jo bičiulių būrį.

Veiksmožodžių veikslai pas mane atvedė ir japonę Eiko Sakurai. Sabaliauskas žino, kad ji klausė Bonifaco Stundžios prūsų kalbos paskaitų (p. 724). Bet ar viską gali žinoti? Iš kur sužinosi, kad jos profesorius, gavęs Paulauskienės knygą, pasiuntė savo mokinę studijuoti veikslų. Gal galima tik atspėti iš publikacijų. Bet ne taip lengva sužinoti, kad Sakurai ir po studijų daug kartų, mažus vaikus palikusi močiutėms, važiuodavo į Lietuvą, apsigyvendavo ne viešbutyje, o Paulauskų namuose, kad Paulauskienė norėdama galėtų vilkėti ir kimono, kad niekas Japonijoje taip puikiai nekalba ir nerašo lietuviškai kaip Sakurai. Paklausta, kodėl ji iki šiol tik asistentė, o ne profesorė, labai tyliai atsakė: „Vyrui neleidžia. Japonė turi būti nuolanki ir paklusni, pro duris ji pirma neina.“ Dabar jau jos vaikai paaugę: sūnui Naoto vienuolika metų, dukrai Akanei – aštuoneri, o sūnui Kento – ketveri, ir Sakurai dar žada ne kartą lankytis Lietuvoje.

Dar pirmuoju asmeniu norėčiau pakalbėti apie du išskirtinius Lietuvos kalbininkus – Zigmą Zinkevičių ir Aleksą Girdenį.

Zigmą Zinkevičių mano karta prisimena kaip puikų dėstytoją. Dabar didžiuojamės buvę Balčikonio mokiniai, o tada Zinkevičių laikėme geriausiu dėstytoju, o istorinę gramatiką įdomiausiu mokslu. Tada dar nenujautėme, kad ilgainiui per didelis atsidavimas mokslui, jo teikiama garbė, apdovanojimai ir įvairiausios premijos, noras visur pirmauti gali žmogų veikti kaip kokie narkotikai. Zinkevičius visas ištirpo moksle, užimamose pareigose, garbės ir pagarbos lavinoje tiek Lietuvoje, tiek ir užsienyje. Tai su didele pagarba aprašyta Sabaliausko knygoje. Talentingas ir darbštus Zinkevičius, bet visko, kas jo parašyta, dabar apimti ir įvertinti neįmanoma. Taip Rimvydas Šilbajoris kalbėjo ir apie Eduardą Mieželaitį: *Talentingas Mieželaitis, bet jis trykšta kaip galingas fontanas aikštės vidury ir neįmanoma tinkamai įvertinti jo visumos.*

Labai atidžiai skaičiau Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istoriją* nuo pirmojo puslapio iki rodyklių, nes rengiausi rašyti apie pirmąsias lietuvių kalbos gramatikas. Žinau ir šios Zinkevičiaus studijos priešistorę. 1964 m. VU Lietuvių kalbos katedra kartu su MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutu buvo sumanę rašyti *Lietuvių kalbos istoriją* ir ją baigti 1970 m. Bet autoriai labiau rūpinosi savo daktarinėmis (habilitacinėmis) disertacijomis ir planuoto darbo nepradėjo. Planus tais laikais reikalauta vykdyti. Tad 1968 m. vasario 8 d. katedros posėdyje (protokolo nr. 314) nutarta atsiskirti nuo Instituto ir rašyti du mokslo darbus, kurie atstotų ir planuotą *Lietuvių kalbos istoriją*, ir būtų vadovėliai aukštųjų mokyklų studentams. Palioniui numatyta parašyti *Lietuvių literatūrinės kalbos istoriją*. Jis parašė ir išleido savo vadovėlį 1979 m. Paskui patobulinęs, kiek pakeitęs antraštę, 1985 m. studentams įteikė *Lietuvių rašomosios kalbos istoriją*.

Antrasis buvo numatytas kolektyvinis darbas *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Planas toks: **I. Įvadas ir bibliografija** (3 a. l. – Kazlauskas); **II. Fonetika**: 1) vokalizmas, 2) kirčiavimas (8 a. l. – Girdenis), 3) konsonantizmas (3 a. l. – Zinkevičius); **III. Morfologija**: 1) daiktavardis (5 a. l.), 2), įvardis (2 a. l.), 3) skaitvardis (1 a. l.) – Mažiulis, 4) būdvardis (2 a. l.), 5) nekaitomosios kalbos dalys (1 a. l.) – Zinkevičius; 6) veiksmažodis (5 a. l.) – Kazlauskas.

Darbas turėtų būti vadovėlio pobūdžio, paragrafų sistema, literatūra nurodoma tekste, baigimo terminas – 1970 m.

Kazlauskui ir Zinkevičiui daktaro disertacijų svarstymai ir gynimas aiškiai trukdė rašyti katedros suplanuotą darbą. Paskui tragiška Kazlausko mirtis visiškai sugriovė planą. Geriausia viską rašyti vienam: ką planuoji, jei gyvas sveikas esi, tai ir pabaigi. Zinkevičius viską padarė vienas: studentus aprūpino dialektologijos ir istorinės gramatikos vadovėliais, parašė didįjį *Lietuvių kalbos istorijos* veikalą, paskui jį sukonspektavo, o Ramutė Plioplytė išvertė į anglų kalbą ir paleido į pasaulį.

Skaitant Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istoriją*, visokios mintys lindo į galvą, ypač kai priėjau iki rašytinio laikotarpio. Apie vieną svarbiausių senosios mūsų raštijos etapų (XVI–XVII a.) Palionis yra apgynęs habilituoto daktaro disertaciją, daugelį metų Vilniaus universitete dėstęs visą lietuvių rašomosios kalbos istoriją, išleidęs du šios disciplinos vadovėlio variantus, su T. Buchiene parašęs platų įvadą apie pirmąsias spausdintas lietuvių kalbos gramatikas Instituto leidiniui *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika* (1957). Iš Palionio tikėtasi Zinkevičiaus darbo išsamios analizės ir vertinimo, bet kažkodėl nesulaukta.

Negalima laikyti istorija dabarties aprašo. Kiekvienas, gyvenęs aprašomaisiais laikais, žino, kokie jie buvo. Nereikėjo politikavimo: rašymo apie Gorbačiovo reformas, Brazausko ir Beriozovo veiklą. Apie lietuvių kalbos tyrinėtojus reikėjo palikti parašyti Sabaliauskui. Juolab, kad čia randi sveiku protu nesuvokiamų dalykų. Pavyzdžiui, Albertas Rosinas nuo 1989 m. jau buvo Vilniaus universiteto Baltų filologijos katedros profesorius, o 1991–1996 m. šios katedros vedėjas. 1994 m. išėjusiame Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istorijos* VI tome jis vis dar dirba kitose įstaigose (p. 268). Kas gi čia atsitikę?

189 p. prirašyta daugybė puoselėjusių kalbos kultūrą kalbininkų pavardžių. Ir padaryta labai neteisinga išvada: „[...] visiškai valdžios nesirūpinimas lietuvių kalbos ateitimi, susitaikymas su jos išnykimu „komunizmo epochoje“ visas tas pastangas vertė niekais“. Labai skauda širdį skaitant šias eilutes. Juk tai netiesa! Palionio *Lietuvių rašomosios kalbos istorijoje* yra visai kitaip: po karo išaugo nauja talentingų rašytojų karta, įvestas privalomas vidurinis mokymas, laikraščių, žurnalų, knygų leidyklose dirbo kvalifikuoti stilistai, radijas, televizija, teatras rūpinosi kalbos taisyklumu. Todėl bendrinė kalba šiuo metu pasiekė aukščiausią tobulumo laipsnį. Kažin, kaip dabar Zinkevičius mano? Ar jau nepriklausomos Lietuvos valdžia labai

rūpinasi kalbos kultūra? Ar jau geriau, kai į lietuvių kalbą prikaišiota visokių neadaptuotų svetimybų, kai jokio kalbos norminimo visai nematyti?

Jau 1994 m. buvo aišku, kas darosi lietuvių kalbai, o Zinkevičius vis tiek pakutiniu sakiniu ant knygos aplanko siūlo: „Į ateitį reikia žiūrėti optimistiškai.“ Užvertus knygą su šiuo sakiniu, norėtusi prabilti Vinco Mykolaičio-Putino žodžiais: „Grynas optimizmas man skamba kaip melas.“ Aleksas Girdenis sakė, kad anglų kalba padarys didesnę žalą lietuvių kalbai negu rusų. Jie, matyt, su Jörundur Hilmarsonu, žaisdami šachmatais, kalbėjęsi apie tą anglų kalbos šmėklą (p. 637), bet nežinia, ar islandų kalbai ji tiek padarė žalos, kiek lietuvių. Islandai laisva tauta, o mes, išsivadavę iš vienu kartuvių, savo noru kišame galvą į kitų kilpą.

Girdenis pačioje Lietuvos atgimimo pradžioje rašė: „Padarėm kiekvienas šį bei tą, bet turbūt ne tiek, kiek turėjome ir pajėgėm... Ypač skaudu būna, kai gerai pagalvoji – ką gi tu gera nuveikei? Tyrei kalbą, ypač šio krašto žemaičių (ir pirmiausiai mažeikiškių), o ar kam nuo to geriau ar bent įdomiau gyventi? Mokiniai iš čia vis rečiau renkasi filologo kelią (miestas ar miestelis – ne ta vieta, kur susidomima gimtąja kalba ir gimtąja žmonių kultūra, o narsiai geriančiame kaime kiek dabar begimsta gabių?)“ (Gimtoji kalba, 1990, nr. 10, p. 1–2).

Tokio gabumo žmonių kaip Aleksas Girdenis gimsta gal tik kartą per šimtmetį. Todėl jam ir specialybę pasirinkti buvo nelengva, nes galėjo visuose moksluose ir menuose pasiekti viršūnę. Kaip jis grojo smuiku! Kokį balsą turėjo! Pasirinkęs kalbos studijas, jis vis tiek nesiskyrė su lyrika, hegzometro analize. Kalbų mokėjimas ne jį išviliojo stažuotis po pasaulio universitetus, bet jam atsiuntė pasaulį. Savarankiškai išmokęs senąją graikų kalbą, buvo pajėgus tyrinėti jos prozodiją ir oponuoti Mindaugo Strockio darbui. Matematiko ir fiziko gabumai pravertė dirbant eksperimentinės fonetikos laboratorijoje, iš inžinierės Vidos Žilinskienės Girdenis padarė savarankišką keliu einančią lietuvių kalbos tyrinėtoją (p. 291–293). Visos Girdenio publikacijos aptartos Sabaliausko knygoje, ir dar parašyta: „Šiandien galima kalbėti apie lingvistinę Girdenio mokyklą: per trisdešimt jo vadovaujamų Lietuvos ir Latvijos kalbininkų apgynė disertacijas“ (p. 189). Kas galėtų pasakyti, kiek Girdenio laiko įdėta į kitų žmonių mokslinį darbą, kaip stengtasi išugdyti kalbininkų, galinčių pratęsti tai, kas jo paties talentingai pradėta? Norėtusi parašyti apie jį daug daugiau, juk kartu gyventa ir dirbta. Čia galima tik pridurti, kad, kalbėdamasis su tavimi, jis niekad nežvilgčiodavo į laikrodį, rodydamas, kad skuba, kad tavo kalba jam neįdomi.

Girdenio *Kalbotyros darbai* trys tomai verti atskiro dėmesio. Kiekvieno tomo gale pateiktas *Dialogas*, kur galima perskaityti ir paties Girdenio požiūrį į kalbotyrą. Jautė jis savo talento jėgą, bet nenorėjo girtis. Pirmojo tomo viršelyje matome Girdenį su Balčikoniu, šypsančiu taip, kaip jis šypsodavosi tik su bičiuliais kaime ar lankydamasis pas Baltarusijoje gyvenančius lietuvius. Paprasčiau, kad Girdenis

parašytų atsiminimus apie Balčikonį. Jis tai padaryti atsisakė: „dar kas nors pamans, kad giriuosi“. Tai tiesa, nes rašydamas apie kitus, neišvengiamai pasirodysi ir pats. Tikras paradoksas: gambiausias XX a. lietuvių kalbininkas gavo tik du kolektyvinius valstybės apdovanojimus: vieną už vidurinės mokyklos vadovėlius, o kitą kartu su vienatomių gramatikų autoriais. Ir nesurasta nė vieno Girdenio darbo, verto Lietuvos Respublikos mokslo premijos.

Zinkevičius rašė apie save. Tokiu atveju autorius iškyla virš visų, kiti, kad ir pagiriami, savaime pamažėja. Būtų dar pusė bėdos, jei tame rašinyje nebūtų apkalbų ir apmaudžių klaidų. Kolegą Vladą Bartusevičių jis perkrikštija Vincu, posėdyje, kuriame svarstoma Zinkevičiaus paskaita, jiedu su Kabelka apkalba Juliją Žukauskaitę, kuri, Kabelkos žiniomis, klaususi Skardžiaus, kaip reikia sakyti: ar *Žvaigždės spindi danguje*, ar *ant dangaus*? O Skardžius atsakęs: „Tau, panele, ant antpečių“ (Zinkevičius 1999: 149). Argi galėjęs Skardžius, visą gyvenimą rūpinęsis kalbos kultūra, taip atsakyti į visai protingą klausimą? Ir pašnekovai, šaipydami iš Žukauskaitės, parodė, kad patys nežino, jog galima sakyti abejaip, priklausomai nuo to, kaip interpretuoti ją dangų: ar kaip stogą virš savo galvos, ar kaip erdvę, pilną žvaigždžių.

Aišku, kad Būgos raštus išleisti sudėtingiau negu Jablonskio. Bet Palionis išleido tai, kas tuo metu buvo reikalingiausia: Jablonskio gramatikas. Zinkevičius giriasi pristatęs per radiją abu Jablonskio *Rinktinių raštų* tomus: pirmąjį tomą sudarę kalbos taisymsų straipsniai, o antrąjį vadovėliai (p. 184). Bet iš tikrųjų į pirmąjį Jablonskio *Rinktinių raštų* tomą sudėti ne straipsniai, o gramatikos, sintaksė, linksnų ir prielinksnių mokslas, darbai, kurių ir pats Jablonskis nelaikė vadovėliais, straipsniai yra antrajame tome. 1925 m. Jablonskis parašė 1922 m. gramatikos santrauką ir tik su išlygomis pasiūlė ją kaip vadovėlį aukštesniosioms vidurinės mokyklos klasėms, bet šios santraukos Palionis į *Rinktinius raštus* nedėjo.

Kas yra Jablonskio *Rinktinių raštų* dviejuose tomuose, visai nesunku ir atsiminti, o jei neatsimeni, tai patikrink, bet čia Zinkevičius nė trupučio nejaučia atsakomybės už tai, ką rašo. Ir geriausia leidyklos redaktorė netikrino, nes rašė akademikas. Radęs tokio neįtikėtino paviršutiniškumo pavyzdžių, imi abejoti ir kai kuriais mokslo teiginiais.

Dabar suteikiamas žodis Sarmai Kļaviņai.

265 knygos puslapius (nuo 463 iki 728) Sabaliauskas paskyrė užsienio kalbininkams, mokiusiems lietuvių kalbos, ją tyrusiems, jos faktus naudojusiems savo darbuose, nustato jų tyrinėjimų vertę lituanistikai, baltistikai ir indoeuropeistikai. Žinoma, autorius pripažįsta, kad XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje istorinė lyginamoji kalbotyra jau savo tikslus yra pasiekusi, o lietuvių kalba kaip seniausia indoeuropiečių kalba pasidariusi ne tokia reikalinga, nes dabar dominuojančios naujos sinchroninės kalbotyros kryptys. Tačiau ji vis tiek svarbi etimologijai, kalbų tipologijai ir kitoms kalbotyros sritims.

Sabaliauskas yra aprašęs nemažai kalbininkų iš įvairių įvairiausių pasaulio šalių (Europos, Azijos, Amerikos, Australijos ir kt.), išmokusių lietuviškai ir vienu ar kitu aspektu tyrusių lietuvių kalbą. Jo knygoje kaip išsamioje enciklopedijoje galima rasti vertingų žinių apie tas asmenybes ir šalis. Recenzijoje paminėsime tik kai kuriuos iš jų.

Natūralu, kad iš užsieniečių pirmieji Sabaliausko aprašyti giminiškos tautos – latvių – kalbininkai. Dabar Latvijoje nėra tokio kalbininko, kuris lietuvių kalbotyrai ir apskritai baltistikai galėtų tiek duoti, kiek kadaise yra davęs Janis Endzelynas. Tačiau baltų kalbų lyginamoji tradicija čia neišnykusi. Prieš Antrąjį pasaulinį karą, kai Latvijos universitete dirbo Janis Endzelynas ir jame buvo baltų filologijos skyrius, daugelis baltistų studijuoti vyko į Rygą, o XX a. viduryje jų kelių kryptis pasikeitė, nes Vilnius tapo baltistikos centru. Vilniaus universitete jau mokėsi ne vien tik latvių kalbininkai. O ir iš latvių ne vienas čia yra gynęs disertaciją arba dalyvavęs bendruose baltų kalbų tyrinėjimo darbuose, pavyzdžiui, sudarant *Baltų kalbų atlasą*.

Šioje knygoje Sabaliauskas pirmiausia supažindina skaitytojus su tais latviais, kurie kaip baltistai išaugo vadovaujami Vilniaus profesorių Vinco Urbučio, Vytauto Mažiulio, Alekso Girdenio, Zigmo Zinkevičiaus ir Aleksandro Vanago. Pirmasis Vilniaus universiteto aspirantas buvo Reinis Bērtulis, gimęs Akmenės rajone Pipirų kaime (1937–1994). 1962 m. jis įstojo į Vilniaus universiteto aspirantūrą ir tyrė latvių ir lietuvių kalbų leksikos santykius. Šia tema rašė straipsnius. Savo lituanistinius darbus jis skelbė ir latvių spaudoje. Kadangi Sabaliauskas pats yra vertęs latvių grožinę literatūrą į lietuvių kalbą, jis nepamiršta ir to, kad Bērtulis vertė lietuvių grožinę literatūrą į latvių kalbą. Gabūs įvairių šalių kalbininkai turėjo ir literatūrinių sugebėjimų: vertė ir net studijavo grožinę literatūrą, kūrė eilėraščius, apsakymus.

Latvijos universitete šalia kitų disciplinų Bērtulis dėstė ir lietuvių kalbą. Vėliau į Vilnių studijuoti vyko jau jo mokiniai. Pēteris Vanagas 1982–1984 m. buvo Vilniaus universiteto studentas, 1985–1988 m. šio universiteto aspirantas ir pagaliau čia apgynė daktaro disertaciją. Albertas Sarkanis – ne tik lingvistas, bet ir diplomatas. Kaip lingvistas jis domėjosi latvių dialektais, latvių ir lietuvių kalbų kontaktais. Sarkanis 1993 m. Vilniaus universitete apgynė daktaro disertaciją iš eksperimentinės tarmių fonetikos. O Laimutė Balodė (Anelauskaitė) savo šaknimis priklauso abiem mūsų tautoms. Ji Vilniaus universiteto absolventė, bet kartu dvejus metus studijavo ir Latvijos universitete. Dabar ji dirba Rygos ir Helsinkio universitetuose, kur dėsto abi baltų kalbas, tyrinėja baltų kalbų onomastiką, bendradarbiauja sudarant žodynus.

Sabaliauskas aprašo ir latvistikos studijas, kuriose tiesiog neįmanoma išsiversti be lietuvių kalbos, pavyzdžiui, Martos Rudzītės „Latvių kalbos istorinė fonetika“ (1993), Konstantino Karulio dvitomis „Latvių kalbos etimologinis žodynas“ (1992), Antono Breidako darbai. Šioje nuostabioje enciklopedijoje dar rasime Ainos Blin-

kenos, Benitos Laumanės, Dainos Nitišos, Ojāro Bušo, Dacės Markus, Valentinos Skujišos, Brigitos Bušmanės, Annos Stafeckos, Lidijos Leikumos ir kt. tyrinėjimus su nuorodomis, kas jų darbuose svarbu lituanistikai. Tiesiog nuostabu, kaip puikiai Sabaliauskas pažįsta kaimynų kalbotyrą, kaip įsigilinęs į viską, kas gali metodu ar tyrinėjimo objektu patraukti kitus kalbininkus. Pavyzdžiui, latvės tremtinės Stokholmo universiteto profesorės vaikų kalbos studija „Nuo penkių mėnesių iki penkerių metų“ (1982). Mūsų profesorė ir augindama savo vaikus sugebėjo dirbti reikalingą ir labai įdomų kalbotyros darbą.

Slavistų dėmesys lietuvių kalbai nuo XIX a. antrosios pusės tęsiasi iki šiol. Tai rodo ir Sabaliausko išsami rusų, ukrainiečių, lenkų, čekų ir bulgarų kalbininkų darbų analizė (482–568). Su ypatinga pagarba ir rūpestingumu aprašyta rusų baltistų veikla, nes iš tiesų maskviškiai Vladimiras Toporovas, Olegas Trubačiovas, Viačeslavas Ivanovas labai plataus profilio mokslininkai – kalbininkai, folkloristai, mitologai, etnologai, literatūros tyrinėtojai.

Dabartinei kalbotyrai ir lituanistikai ypač reikšmingi dviejų iškilių teorinės kalbotyros specialistų – Tatjanos Bulyginos ir Jurijaus Stepanovo darbai. Jų gramatikos teorijos ir teorinės gramatikos, semantikos ir semiotikos, lyginamosios kalbotyros ir kalbos filosofijos studijos yra brangus paveldas įvairių kalbų tyrinėtojams. Lietuvių kalbininkai gali didžiulius jų draugyste ir dėmesiu, daugelis šandien žinomų Lietuvos lingvistų jiems dėkingi už vadovavimą mokslo kelio pradžioje. Su didele pagarba aprašyti Sankt Petreburgo baltistų vyresniosios kartos (Jurijaus Otkupščikovo), ir jaunesniosios (Aleksiejaus Andronovo) ir ukrainiečio Anatolijaus Nepokupno darbai.

Ypatingą vietą Sabaliausko apraše užima lenkų kalbininkai, o jų tarpe žymiausio baltisto ir indoeuropeisto Wojciecho Smoczyńskiego biografija, lingvistinis kelias, lingvistikos žurnalų, biuletenių, bibliografijų leidyba ir svarbiausias lituanistikai veikalas „Lietuvių kalbos etimologinis žodynas“ (2007). Daug lituanistikai nusipelnę Leszekas Bendarczukas, Michałas Kondratiukas ir kt. Žymūs čekų, bulgarų baltistai.

Labai puikiai pristatomi vokiečių kalbininkai, kurių tėvynėje XIX a. pradžioje atsirado lyginamoji istorinė kalbotyra. Aktyviausias šių laikų vokiečių baltistas yra Raineris Eckertas. Jis Sabaliausko aprašomuoju laikotarpiu paskelbė daug lituanistikai svarbių studijų, vokiečių spaudoje recenzavo svarbiausius lituanistinius darbus, iki išėjimo į pensiją vadovavo savo iniciatyva įsteigtam Baltistikos centrai Greifswaldo universitete. Sabaliauskas, puikiai susipažinęs su šio mokslininko tyrinėjimų sritimis ir pedagogine veikla, daro išvadą, kad pastarieji du dešimtmečiai Eckertui buvo labai sėkmingi, tiek baltistikos, tiek ir slavistikos srityse (p. 573).

Labai vertingas vokiečių indoeuropeisto Wolfgango P. Schmido (p. 583–588) indėlis į baltistikos mokslą. Jam priklauso idėja, kad *senosios Europos* (jo terminas)

hidronimijos centras esąs baltų kraštuose. Jis studijavo prūsų ir Kuršių nerijos kalbas, nuo 1985 m. redagavo leidinių seriją *Hydronymia Europea* ir kartu su Bernowskiu yra trijų tomų veikalo „Kuršių nerijos kalba: Vieno mirštančio dialekto istorinės kalbotyros ir instrumentinės fonetikos studijos“ (1989–1999 m.) redaktorius ir bendraautorius.

Ypač daug lituanistikai ir apskritai baltistikai nusipelnęs plataus profilio filologas Mūnsterio universiteto profesorius Friedrichas Scholcas (p. 591–599). Nepaprastai reikšmingas mums jo baltų literatūros tyrinėjimo darbas „Pabaltijo tautų literatūros. Jų atsiradimas ir raida“ (1990 m.). Tai yra lietuvių, latvių ir estų literatūrų studija, kurioje išryškinama literatūrų formavimosi specifika ir ryšiai su kaimyninėmis literatūromis.

Lituanistams be galo reikšmingas 1981 m. Scholco sumanytas didžiausio XVI a. lietuvių raštijos paminklo – Jono Brekūno Biblijos vertimo – fotokopijų leidimas. Jis parengė pirminį leidybos projektą, pasirūpino lėšomis ir 1991 m. ėmė rodytis šio darbo rezultatai. Iš viso išleistos keturios knygos (1991–2002 m.), kurias spaudai rengė Jochenas Dieteris Range, Scholcas, Friedemannas Kluge. Reikia pasakyti, kad Sabaliauskas su didele pagarba autoriui aprašo visus bent kiek su baltistika susijusius Scholco darbus.

Mūnsterio universitete Scholcas buvo Slavų ir baltų seminaro, vėliau Tarpdisciplinio baltų studijų instituto vadovas.

Gana stiprios baltistikos tradicijos Italijoje, kur 1931 m. žymusis italų kalbininkas Giacomas Devotas pradėjo leisti pirmąjį pasaulyje baltistikos žurnalą *Studi Baltici*, ėjusį iki 1969 m. Malonu pažymėti, kad 1995 m. Pizos universitete įsteigtas žurnalas *Res Balticae*. Aktyviausiais šio trisdešimtmečio baltistais Sabaliauskas laiko Mariją Teresą Ademollo Gagliano, Gvidą Michelinį ir Pietro Umberto Dinį.

Mes, kaip gerai pažįstančios Dinį, didžiausią simpatiją jaučiame jam. Tai ne tik didis mokslininkas, poliglotas, bet ir labai mielas žmogus. Žavi Dinio susidomėjimas baltų kalbomis ir kalbotyros istorija, jo *opus magnum* „Baltų kalbos“ (*Le lingue baltiche*. Firenze, 1997) lietuvių ir latvių kalbomis pasirodė 2000 m., rusų – 2002 m. ir jau išversta į anglų kalbą. Tarp daugelio kitų jo darbų išsiskiria „ALILETOESCVR: baltų kalbotyros pradžia“ (*ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini*. Livorno, 2010, 844 p.). O kiek Dinis yra nuveikęs meno ir kultūros srityje! Jis supažindino Europą su baltų tautomis, jų praeitimi ir dabartimi, kiek puikių esė, grožinės literatūros (prozos ir poezijos) vertimų.

Recenzijoje neįmanoma išvardyti net svarbiausių tyrinėtojų ir jų darbų. Belieka tik paraginti skaitytojus atsiversti Sabaliausko knygą, kurioje galima rasti viską, arba beveik viską, kas susiję su lituanistika ir baltistika. Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija* – nuostabus kalbotyros istorijos paveldas ateities kartoms.

LITERATŪRA

Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį 2006: Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gimtoji kalba, 1990, nr. 10, p. 1–2.

Jablonskis Jonas 1957: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kazlauskas Jonas 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.

Kļaviņa Sarma 2012: Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mzzināmas lappuses līdz 1940. gadam – *Latvijās Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 5/6 nr. lpp. 5–18.

Mūsų kalba 1975, nr. 3.

Паулаускене Алдона, Степанов Юрий 1985: Универсальные категории в грамматике балтийских языков. – *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga, lpp. 17–24

Pikčilingis Juozas 1982: *Žodžio interviu*. Vilnius: Mokslas.

Skardžius Pranas 1936: Veikslai ir jų vartojimas. – *Gimtoji kalba* 4.

Safarewicz Jan 1938: Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim. – *Balticoslavica* 3. Wilno.

Stang Christian S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø.

Степанов Юрий С. 1981: *Имена. Предикаты. Предложения*. Москва: Наука.

Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmās 1999: *Prie lituanistikos Židinio*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Эндзелин Янис 1905–1906: *Латышские предлоги* 1–2. Юрьев.

Įteikta 2013 m. spalio 8 d.

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas
Balio Sruogos g. 8-1, LT-10220 Vilnius, Lietuva
aldona.platukyte@gmail.com

SARMA KĻAVIŅA
Latvijos universitetas
Ozolciema 24/I-112, LV-1058 Riga, Latvija
sarmak@lat.net.lv